

Maciej Płotkowiak*

orcid.org/0000-0001-8797-3160

Sławomir Słowiński**

orcid.org/0000-0001-9303-7213

Zbigniew Paszkowski***

orcid.org/0000-0002-7506-0185

Średniowieczny Targ Rybny na Podzamczu w Szczecinie w świetle dotychczasowych badań (na tle wybranych miast portowych południowego pobrzeża Bałtyku)

Medieval Fish Market in Podzamcze, Szczecin, in the Light of Current Studies (Compared to Selected Port Cities of the Southern Baltic Coast)

Słowa kluczowe: Szczecin, Targ Rybny, plac targowy, rozwój urbanistyczny, badania architektoniczne, badania archeologiczne

Keywords: Szczecin Fish Market, market square, urban development, architectural research, archaeological research

Określenie celu i przedmiotu badań

Przedmiotem badań architektonicznych i archeologicznych jest fragment zabudowy średniowiecznej Szczecina położony pomiędzy Odrą Zachodnią a Wzgórzem Zamkowym. Szczecin, zrujnowany w wyniku działań wojennych, wciąż jeszcze odbudowuje niektóre fragmenty miasta, istotne dla kształtowania swej tożsamości historycznej. Jednym z elementów historii i struktury średniowiecznego miasta jest dzielnica Podzamcze, która wiele lat po usunięciu gruzów istniała jedynie w strukturze podziemnej.

Istotnym elementem struktury odbudowywanej dzielnicy jest układ synergicznie powiązanych rynków targowych. Centrum układu osadniczego wczesnośredniowiecznego Szczecina tworzył gród plemienny, przekształcony w XII wieku w gród książęcy. Zlokalizowano go na krawędzi obszaru Wzniesień Szczecińskich oraz doliny Odry, na Górze Trzygława. Gród otoczony został z trzech stron wałem obronnym na planie

Objective and subject of the study

The subject of this architectural and archaeological study is a fragment of Szczecin's central development, located between the West Oder River and the Castle Hill. Szczecin, brought to a state of ruin as a result of wartime operations, is still in the process of rebuilding some of its fragments that are essential to the shaping of its historical identity. One of the elements of the history and structure of the medieval section of the city is the Podzamcze district, which has existed only in its underground section after the removal of its rubble.

One essential element of the district is the layout of synergically linked commercial market squares. The center of Szczecin's early medieval settlement layout was formed by a tribal gord, which was transformed in the twelfth century into a princely gord. It was sited at the edge of the Szczecin Hills and the Oder River valley, on Trzygława Mount. The gord was surrounded on three sides by an earthen defensive wall on a horse-

* dr inż. architekt, Wydział Architektury, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

** mgr, Dział Archeologii Muzeum Narodowego w Szczecinie

*** prof. dr hab. inż. architekt, Wydział Architektury, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

* *Ph.D. Eng. Arch., Faculty of Architecture, West Pomeranian University of Technology in Szczecin*

** *M.Sc., Archaeology Department of the National Museum in Szczecin*

*** *Prof. Ph.D. D.Sc. Eng. Arch., Faculty of Architecture, West Pomeranian University of Technology in Szczecin*

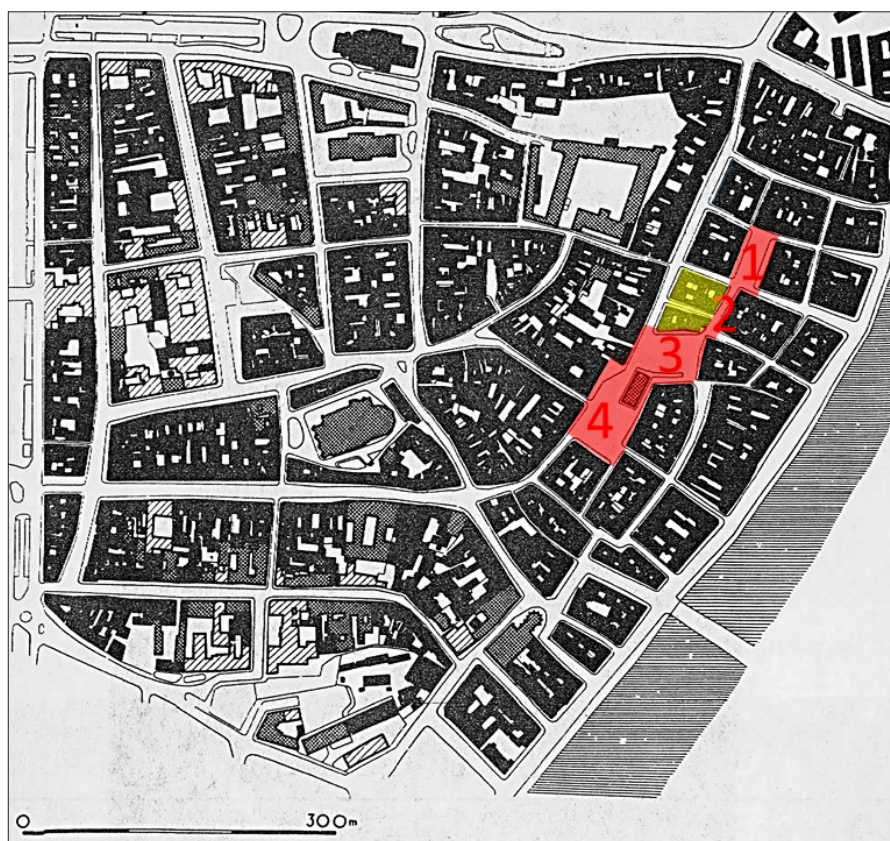
Cytowanie / Citation: Płotkowiak M., Słowiński S., Paszkowski Z. Medieval Fish Market in Podzamcze, Szczecin, in the Light of Current Studies (Compared to Selected Port Cities of the Southern Baltic Coast). *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2021, 67:71–85

Otrzymano / Received: 25.03.2021 • **Zaakceptowano / Accepted:** 9.06.2021

doi: 10.48234/WK67SZCZECIN

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

Ryc. 1. Szczecin 1945; kolor żółty: teren badań z 2017; kolor czerwony: Rynek Warzywny (1), Targ Rybny (2), otoczenie kościoła św. Mikołaja, po jego rozbiorze Rynek Nowy (3), Rynek Sienny (4); oprac. M. Płotkowiak na podstawie: W. Kalinowski, *Problemy ochrony i konserwacji zabytkowych układów przestrzennych miast i osiedli*, Toruń 1971, rys. 68.

Fig. 1. Szczecin, 1945; yellow: site studied in 2017; red: the Vegetable Market (1), the Fish Market (2), the surroundings of the Church of St. Nicholas, after the church's demolition (3), the Hay Market (4); by M. Płotkowiak, based on: W. Kalinowski, *Problemy ochrony i konserwacji zabytkowych układów przestrzennych miast i osiedli*, Toruń 1971, fig. 68.

podkowiastym z pozostawieniem nieufortyfikowanej skarpy terenowej od strony podmokłego brzegu rzeki¹. W XII wieku pojawiła się ludność słowiańska, tworząc osadę Kessin. Osada ta została włączona przez gród w zamknięty obwód fortyfikacji². Wraz z napływem osadników z zachodu w bezpośrednim sąsiedztwie wału obronnego otaczającego osadę Kessin w XIII wieku powstało ufortyfikowane podgrodzie³. Podgrodzie to przylegało od strony zachodniej do placu targowego, który stopniowo przejęło dla swoich potrzeb⁴. Mimo przestrzennego zespolenia grodu Kessin i podgrodzia niemieckiego miały one odrębny charakter kulturowy i odmienne systemy prawne. Obydwa osiedla dysponowały też własnymi placami targowymi. Centrum Kessin stanowił plac targowy wzmiankowany w 1306 jako forum piscium⁵, w latach 1438, 1495, 1498, 1504 jako vischmarkede, w 1499 i 1500 jako vischmarkt, w 1539 jako fischmarkede, a w 1594 jako Fisch marckt⁶. Po lokacji Szczecina na prawie magdeburskim obydwie osiedla znalazły się w granicach miasta. W miejscu placu targowego podgrodzia niemieckiego w 1310 wzmiankowane było forum, forum feni lub forum antiquum, a w 1314 i 1325 i potem Heu Marckt (Rynek Sienny). Zatem w XIV wieku na terenie części miasta lokacyjnego położonej między Wzgórzem Zamkowym a brze-

shoe-shaped plan, with an escarpment from the unfortified side facing a swampy river shore.¹ In the twelfth century, Slavs came to the area and established the settlement of Kessin. This settlement was later incorporated into the gord, into a closed fortification system.² Along with an influx of settlers from the west, in the thirteenth century a fortified suburbium appeared in the direct vicinity of the defensive wall that surrounded Kessin.³ This suburbium abutted a market square from the west, and gradually took over this square and used it for its own needs.⁴ Despite the spatial binding of the Kessin gord and the German suburbium, they had a separate cultural character and different legal systems. Both settlements also had their own market squares. The center of Kessin consisted of a market square mentioned in 1306 and referred to as forum piscium,⁵ as vischmarkede in the years 1438, 1495, 1498 and 1504, as vischmarkt in 1499 and 1500, as fischmarkede in 1539, and as Fisch marckt in 1594.⁶ After Szczecin was granted a town charter based on the Magdeburg law, both settlements found themselves within the new town's limits. The site of the German suburbium's market square was described by sources from 1301 as forum, forum feni or forum antiquum, and as Heu Marckt (Rynek Sienny in Polish, or Hay Market in English) by sources from 1314 and

Ryc. 2. Szczecin 1721, fragment planu miasta nowożytnego; kolor żółty: teren badań z 2017, kwartały VIII i XI; kolor czerwony: Rynek Warzywny (1), Targ Rybny (2), otoczenie kościoła św. Mikołaja, a po jego rozbiórce Rynek Nowy (3), Rynek Sienny (4); kolorem niebieskim zaznaczono ulice prowadzące do portu; oprac. M. Płotkowiak na podstawie mapy: Plan von der Stadt Stettin im Jahr 1721.

Fig. 2. Szczecin 1721, fragment of the early modern period city; yellow: site studied in 2017, blocks VIII and XI; the Vegetable Market (1), the Fish Market (2), the surroundings of the Church of St. Nicholas, the New Market after the church's demolition (3), the Hay Market (4); by M. Płotkowiak, based on: W. Kalinowski, *Problemy ochrony i konserwacji zabytkowych układów przestrzennych miast i osiedli*, Toruń 1971, fig. 68.

giem Odry zlokalizowane były dwa place targowe: Fischmarkt oraz Heu Marckt (Rynek Sienny). Wiadomo też, że pomiędzy nimi przebiegał ciąg uliczny, który również pełnił funkcję targową. W 1417 wzmiankowany był jako Hottenmarkt, czyli miejsce handlu nabiałem, w 1540 znany był pod nazwą Krautmarkt, co wskazuje na zmianę asortymentu handlowego z nabiału na warzywa. Około 1720 zmianie uległa specjalizacja placu targowego dawnego Kessin na warzywa i w konsekwencji zaczęto go nazywać Kraut Markt (Rynek Warzywny). Handel rybami przeniesiono na wspomniany ciąg uliczny i przyjęto nazwę Fischmarkt (Targ Rybny, Rynek Rybny), którą zachowano aż do roku 1945⁷.

Celem artykułu jest przedstawienie pierwotnej, średniowiecznej formy Targu Rybnego na podstawie badań architektonicznych i archeologicznych – w kontekście analogii.

Stan badań

Szczeciński Targ Rybny nie był dotychczas przedmiotem odrębnych badań naukowych. W roku 1965 Piotr Zaremba i Halina Orlińska⁸ w opisie przestrzennego rozwoju Szczecina wielokrotnie przywoływali Targ Rybny, ale jako najstarszą nazwę późniejszego Ryn-

1325. Thus, in the fourteenth century, a part of the charter town located between the Castle Hill and the Oder River featured two market squares: Fischmarkt and Heu Marckt. It is also known that there was a sequence of streets between them, which was also used commercially. In 1417, it was known as Hottenmarkt, a place where dairy was sold, and in 1540 it was known under the name of Krautmarkt, which suggests that the goods on offer changed from dairy to vegetables. Around 1720, the market square of what used to be Kessin changed its specialization to vegetables, and thus started to be called Kraut Markt (Vegetable Market). Fish trade was relocated to the street sequence and it was named Fischmarkt (Fish Market), a name that it retained until 1945.⁷

The objective of this paper is to present the original, medieval form of the Fish Market based on architectural and archaeological studies—in the context of analogies.

State of the art

Until now, Szczecin's Fish Market has not been a subject of dedicated academic research. In 1965, Piotr Zaremba and Halina Orlińska⁸ made several mentions of the Fish Market in their description of Szczecin's spatial

ku Warzywnego położonego w centrum Kessin. Natomiast przedmiot niniejszego artykułu, Targ Rybny (przemianowany ok. 1720 na Rynek Warzywny), był w tej wypowiedzi jedynie wzmiankowany. Próbę rekonstrukcji elementów struktury przestrzennej przedlokacyjnego Szczecina podjęli w roku 1975 Stanisław Bobiński⁹ i Lech Leciejewicz¹⁰. W świetle wyników późniejszych badań przedstawione wyżej poglądy są już w znacznej części zdezaktualizowane. Ogólne informacje na temat osadnictwa w XIII–XV wieku na Pomorzu Zachodnim oraz struktury przestrzennej średniowiecznego Szczecina podał w 1981 Stanisław Latour¹¹. Targ Rybny kilkakrotnie przedstawiono w monumentalnej pracy zbiorowej z 1985¹², bez jego omówienia. W 1987 Zbigniew Paszkowski zaprezentował analizę struktury przestrzennej terenu Starego Miasta w Szczecinie z uwzględnieniem problemu placów miejskich¹³. Wskazał między innymi na rolę położonego w dzielnicy nadodrzańskiej zespołu złożonego z Rynku Warzywnego, Rynku (Targu) Rybnego, Rynku Nowego i Starego Rynku (Rynku Siennego) jako układu funkcjonalnego sprzężonego z nabrzeżem portowym, pełniącym również funkcje handlowe. Opierając się na analizie porównawczej dostępnych materiałów kartograficznych, ustalił też zakres przemian kształtu bloków zabudowy oraz wynikające z nich zmiany geometrii ulic. Targ Rybny jako centrum podgrodzia słowiańskiego w Szczecinie wzmiankował również w 1987 Waldemar Marzęcki¹⁴. Wyniki analizy formy przestrzennej szczecińskiego Starego Miasta przedstawił w 2008 Z. Paszkowski¹⁵. W ramach publikacji znalazła się między innymi rekonstrukcja historycznego krajobrazu Starego Miasta w Szczecinie oraz analiza urbanistyczna historycznych nawarstwień osadniczych w okresie lokacji miasta Szczecina, w których wyeksponowano rolę zespołu placów złożonego z Targu Warzywnego, Targu Rybnego, Nowego Targu oraz Rynku Siennego. Na temat urbanistycznej formy Szczecina średniowiecznego pisze Karolina Krośnicka¹⁶, ustalając sześć faz rozwojowych miasta i ich formę. W dotychczasowych publikacjach nie podejmowano jednak dyskusji nad gabarytami Targu Rybnego w kontekście jego użytkowania jako placu targowego.

Targ Rybny w materiałach kartograficznych

W panoramie Szczecina w wydany w roku 1588 tomie 4 atlasu Georga Brauna i Franza Hogenberga¹⁷ Targ Rybny wykazano pod nazwą Kraut Marck. Przedstawiono go jako ulicę o przeciętnej szerokości ulic równoległych do Odry, przebiegającą od Rynku Warzywnego w kierunku południowym. Schematyczny obraz Targu Rybnego zawierają również panoramy Heinricha Kothe z 1623¹⁸ oraz Lucasa Schmitzera z około 1660¹⁹. Na mapie Szczecina z 1721²⁰ Targ Rybny ukazano jako krótką ulicę, której przebieg zamyka kwartał zabudowy obrzeżnej leżący bezpośrednio na wschód od kościoła św. Mikołaja. Można więc podejrzewać, że plac uległ skróceniu o odcinek przebiega-

development, but they used it as the oldest name of the later Vegetable Market located in the center of Kessin. Meanwhile, the subject of this paper, the Fish Market (renamed to the Vegetable Market around 1720), was only briefly noted by them. An attempt at reconstructing elements of pre-charter Szczecin's spatial structure was made in 1975 by Stanisław Bobiński⁹ and Lech Leciejewicz.¹⁰ In the light of the findings of later studies, the views presented above became largely outdated. General information about settlement in the period between the thirteenth and the fifteenth century in west Pomerania and the spatial structure of medieval Szczecin was provided by Stanisław Latour in 1981.¹¹ The Fish Market was mentioned several times in a monumental work from 1985,¹² yet it was not discussed at length. In 1987, Zbigniew Paszkowski presented an analysis of the Szczecin Old Town's spatial structure, while accounting for the problem of town squares.¹³ Among others, he pointed to the role of a complex located in the district near the Oder, one that consisted of the Vegetable Market, the Fish Market, the New Market and the Old Market (Hay Market) as a functional layout bound with the port wharf, and which also had a commercial function. Based on a comparative analysis of available cartographic materials, he also determined the scope of how the town blocks had been altered, alongside with the associated changes in street geometry. The Fish Market, as the center of the Slavic suburbium in Szczecin, was also mentioned in 1987 by Waldemar Marzęcki.¹⁴ The results of an analysis of the spatial form of Szczecin's Old Town was also presented in 2008 by Z. Paszkowski.¹⁵ This publication included, among others, a reconstruction of the historical landscape of Szczecin's Old Town and an urban analysis of historical settlement layers during the period when Szczecin was granted its charter, and which highlighted the role of a complex of squares that consisted of the Vegetable Market, the Fish Market, the New Market and the Hay Market. The urban form of medieval Szczecin was discussed by Karolina Krośnicka,¹⁶ who identified six development phases of the town and their forms. However, previous publications did not engage in a discussion on the size of the Fish Market in the context of its use as a market square.

The Fish Market in cartographic materials

On a panorama of Szczecin included in the fourth volume of Georg Braun and Franz Hogenberg's¹⁷ atlas from 1588, the Fish Market was presented under the name Kraut Marck. It was presented as streets of average width, parallel to the Oder River, that ran from the Vegetable Market towards the south. A schematic depiction of the Fish Market was also presented in the panoramas by Heinrich Kothe from 1623¹⁸ and by Lucas Schmitzer from around 1660.¹⁹ On a map of Szczecin from 1721,²⁰ the Fish Market was shown as a short street, whose course terminated in a town block with peripheral development that was located directly south of the Church of St. Nicholas. On maps from

jący za prezbiterium kościoła. Na mapach z lat 1814²¹ i 1828²² Targ Rybny przedstawiono jako ulicę o skróconym przebiegu i szerokości stopniowo powiększającej się w kierunku południowym. Na mapie katastralnej z 1919²³ wykazano go jako krótką ulicę łączącą Targ Warzywny z Rynkiem Nowym. Szerokość ulicy u wylotu na ul. Środową wynosiła 10,5 m, w partii środkowej 9,75 m, a u wylotu na Rynek Nowy 12,5 m. Wszystkie dostępne materiały kartograficzne przedstawiają Targ Rybny jako ulicę o szerokości przeciętnej względem ulic w nadodrzańskiej części miasta.

Wyniki badań terenowych na Podzamczu z lat 1999–2000

W latach 1999–2000 przeprowadzono badania architektoniczne terenu i zachowanych pod nim ścian piwnicznych w kwartale IX Podzamcza²⁴, przylegającym do Targu Rybnego, tworzącym jego pierzeję wschodnią. Wykazały one zachowanie w tej pierzei licznych ścian późnośredniowiecznych, np. przy ul. Targ Rybny 1, 3 i 4²⁵. Wyniki badań pozwalają przyjąć, że przebieg średniowiecznej, wschodniej pierzei ulicznej nie uległ na tym odcinku większym przemianom. Przed ścianą frontową budynku przy ul. Targ Rybny 3 odkryto relikty średniowiecznego przedproża zajmującego 2,45 m z szerokości ulicy.

Wyniki badań terenowych z roku 2017

W 2017 r. przeprowadzono badania archeologiczne (Sławomir Słowiński) oraz architektoniczne (Maciej Płotkowiak) substancji zachowanej pod powierzchnią terenu w rejonie kwartałów VIII i XI. Obydwa kwartały zabudowy przylegają od strony wschodniej bezpośrednio do ulicy Targ Rybny na całej jej długości między Rynkiem Warzywnym a Rynkiem Nowym²⁶.

Badania archeologiczne przeprowadzono według schematu wypracowanego dla badań konserwatorskich szczebińskiego Podzamcza w ciągu ostatniego ćwierćwiecza w latach 1994–2017²⁷. Składają się na nie: 1) kwerenda archiwalna, w tym zachowanych akt Policji Budowlanej pochodzących sprzed roku 1945, 2) nadzór nad odgruzowaniem reliktyw piwnic zabudowy sprzed 1945, 3) wykonanie sieci sondażu archeologicznych, podporządkowanych planowanym inwestycjom. Sondáže, o standardowych wymiarach 2,5 na 2,5 m, doprowadzane były od stropu posadzek piwnic do poziomu poniżej stopy fundamentów budynków murowanych. Wykonano łącznie 25 sondażu. Prace prowadzono metodą wykopaliskową z eksploracją warstw kulturowych, ze sporządzaniem dokumentacji rysunkowej, opisowej i fotograficznej, z wydzielaniem ruchomych źródeł zabytkowych oraz z pobieraniem m.in. próbek botanicznych i zoologicznych. Należy wskazać na różnice metodologii badań archeologicznych zastosowanej w Szczecinie i przyjętej w badaniach Starego Miasta w Elblągu, co wynika przede wszystkim z obecności pod reliktywami zabudowy warstw osadniczych o grubości 7–9

1814²¹ and 1828²² the Fish market was depicted as a street with a shorter course and a width that gradually widened towards the south. On a cadastral map from 1919²³ it was shown as a short street that connected the Vegetable Market with the New Market. The width of the street at its intersection with Środowa Street was 10.5 m, 9.75 m in the middle section, and 12.5 m where it connected with the New Market. All of the available cartographic materials show the Fish Market as a street with an average width relative to the streets in the part of the town near the Oder River.

Findings of a field study performed in Podzamcze in the years 1999–2000

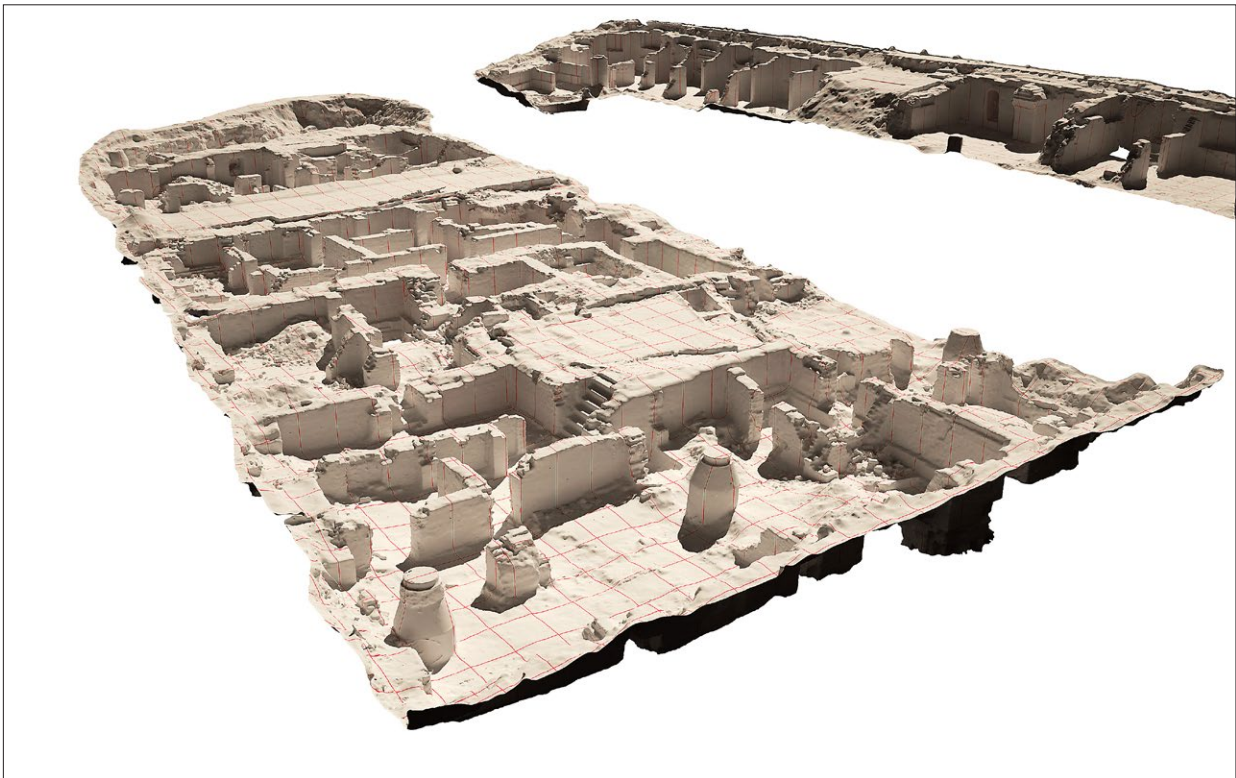
In the years 1999–2000, an architectural study of the site and cellar walls that had survived under it in block IX of Podzamcze²⁴ which abuts the Fish Market and forms its eastern frontage, was performed. This study found numerous surviving late medieval walls, e.g. at 1, 3 and 4 Targ Rybny Street (the Polish address of the Fish Market).²⁵ These findings allow us to assume that the course of the eastern, medieval street frontage was not significantly altered along this section. The remains of a medieval stoop were discovered abutting the front wall of a building at 3 Targ Rybny Street. It occupied 2.45 m of the street's width.

Findings of a field study from 2017

In 2017, an archaeological (Sławomir Słowiński) and architectural (Maciej Płotkowiak) study was performed on the substance that survived underground in the area near blocks VIII and XI. Both town blocks directly abut Targ Rybny Street from the east, along its entire length between the Vegetable Market and the New Market.²⁶

The archaeological study was performed following a scheme developed for conservation research of Szczecin's Podzamcze district over the last quarter-century in the years 1994–2017.²⁷

This scheme consists of: 1) archival queries, including the surviving files of the Construction Police from before 1945, 2) supervision of the removal of rubble from the remains of cellars of pre-1945 development, 3) performing a series of archaeological surveys following planned development projects. The surveys, with standard 2.5 by 2.5 m dimensions, reached from the slabs of cellar floor surfaces to a level below the footing of masonry buildings. A total of 25 surveys were conducted. The work was performed via excavation and the exploration of cultural strata, with the production of graphical, written and photographic documentation, with the isolation of movable historical sources and the collection of botanical and zoological samples, among others. Of note are the differences in archaeological research methodologies used in Szczecin and the Old Town in Elbląg, which is primarily motivated by the presence of settlement strata with a thickness of 7–9 m,

Ryc. 3. Skan odsłoniętych ścian piwnicznych nowożytnej zabudowy kwartałów VIII i XI; oprac. M. Płotkowiak.

Fig. 3. Scan of uncovered cellar walls of early modern buildings from town blocks VIII and XI; by M. Płotkowiak.

m, wielokrotnie większej niż w Elblągu. Stąd metodologię badań oparto na sieci sondaży w fazie analitycznej oraz rozumowaniu indukcyjnym w fazie wnioskowania. Badania architektoniczne przeprowadzono w obrębie odsłoniętych relikwów ścian piwnicznych dawnej zabudowy obydwu kwartałów oraz dla relikwów konstrukcji murowych odkrytych w sondażach archeologicznych. W trakcie badań analizie poddano ich cechy materiałowe, techniczne i technologiczne, a także cechy lokalizacji oraz kształtu przy uwzględnieniu wyników dotychczasowych badań i kwerendy archiwalnej.

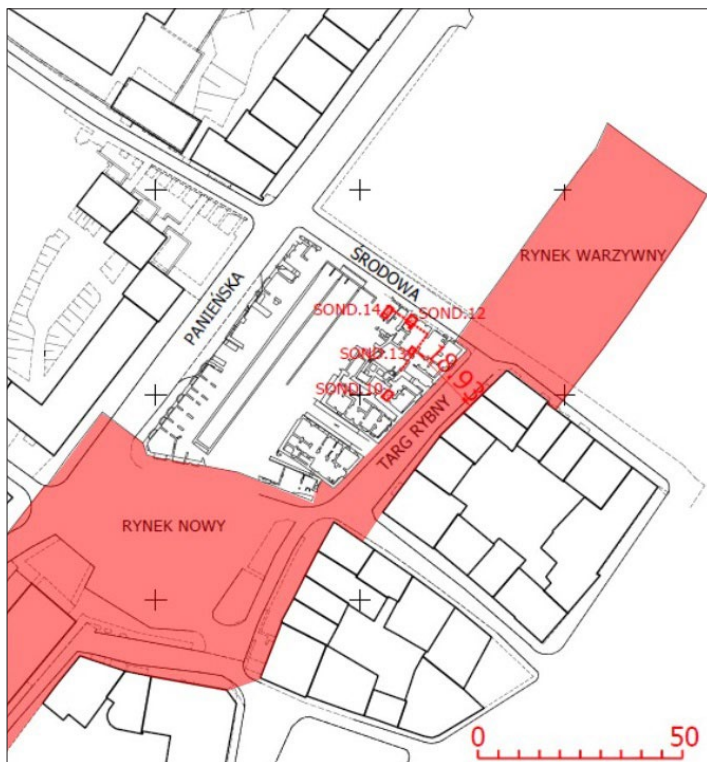
Nawarstwienia wczesnośredniowieczne odsłonięto w wielu miejscach na Podzamczu. Na uwagę zasługują konstrukcje drewniane na Rynku Nowym 9 i ul. Panieńskiej 32 w sondażach nr 3 i 21. Na całej badanej powierzchni w sondażach odsłonięto również nawarstwienia późnośredniowieczne, w tym relikty średniowiecznych konstrukcji murowych:

- w sondażach nr 12, 13²⁸ i 14 na posesji Środowa 5/6 i 4 (ryc. 4, 6) są to relikty jednego budynku murowanego na planie prostokąta w postaci ścian południowej, wschodniej i północnej wzniesionych z cegły o wymiarach ponadnormatywnych²⁹ i fakturze lica powstałej podczas formowania ręcznego, spojonej zaprawą wapienną; w ścianie północnej zachowało się wejście od strony ul. Środowej, a w ścianie południowej wnękę;
- w sondażu nr 10 zlokalizowanym na posesji Targ Rybny 5/6 (ryc. 4, 5) natrafiono na naroże ściany wzniesionej z cegły ceramicznej o wymiarach ponadnormatywnych³⁰ i fakturze lica powstałej podczas

which is several times thicker than Elbląg's. Thus, the research methodology was based on a grid of surveys in the analytical phase and on inductive reasoning during the conclusion phase. The architectural study was conducted on the uncovered remains of the cellar walls of buildings in both of the town blocks and the remains of masonry structures discovered via archaeological surveys. The study featured analyses of their material, technical and technological properties, as well as location and shape characteristics, while accounting for the findings of previous studies and archival queries.

Early medieval layers were uncovered in many places across Podzamcze. Particularly notable are wooden structures at 9 Rynek Nowy (the New Market) and 32 Panieńska Street, in surveys No. 3 and 21. Late medieval strata, including the remains of medieval masonry structures, were uncovered on the entire surveyed surface:

- in surveys 12, 13²⁸ and 14, at a property at 5/6 and 4 Środowa Street (Fig. 4, 6) there were remains of a masonry building on a rectangular plan, in the form of the southern, eastern and northern wall, erected from brick with dimensions that exceeded standards²⁹ and had a surface texture produced by manual forming, bound with lime mortar; an entrance from Środowa Street survived in the northern wall, and in the southern, a recess;
- in survey No. 10, located at a property at 5/6 Targ Rybny Street (Fig. 4, 5), a corner of a wall erected from fired brick with dimensions that exceeded standards³⁰ was found, with a surface texture pro-

Ryc. 4. Rzut ścian piwnicznych zabudowy kwartałów VIII i XI na współczesnej mapie w skali 1:500 z obrysem średniowiecznego budynku, którego relikty odkryto w sondażach nr 12, 13, 14, oraz z pierwotną szerokością Targu Rybnego; kolorem czerwonym oznaczono Rynek Warzywny, Targ Rybny o szerokości z okresu nowożytnego oraz Rynek Nowy; oprac. M. Płotkowiak.

Fig. 4. Floor plan of the cellar walls of the development of blocks VIII and XI on a contemporary map drawn to a scale of 1:500 with an outline of the medieval building whose remains were uncovered in surveys No. 12, 13 and 14, along with the original width of the Fish Market; the color red marks the Vegetable Market, the Fish Market with a width as in the early modern period and the New Market; by M. Płotkowiak.

formowania ręcznego, spojonej zaprawą wapienną, posadowionej na fundamencie z kamienia polnego w formie otoczków o znacznych rozmiarach;

- w sondażu nr 17 na posesji Panieńska 33 pod ścianami nowożytnymi: zachodnią (frontową) i północną (sąsiedzką) odsłonięto starsze fragmenty konstrukcji murowych z cegły o wymiarach ponadnormatywnych.

Natomiast na fragmenty drewnianej zabudowy z okresu późnego średniowiecza natrafiono w następujących przypadkach:

- w tylnej partii posesji Targ Rybny 8/9 (sondaż nr 6) – narożnik budynku w konstrukcji ramowej³¹;
- w czołowej partii tej posesji (sondaż nr 4) – drewniana podłoga oraz sącdek odwadniający bliżej nierozpoznanej zabudowy, być może typu kram;
- w posesji Panieńska 32 – pionowe słupy, odsłonięte w sondażach nr 20 i 21, stanowiące prawdopodobnie pozostałości ścian zachodniej i wschodniej budynku słupowego o rozpiętości około 5 m, w większej części znajdujących się na południe od badanego obszaru.

Ponadto wzdłuż ulicy Panieńskiej odsłonięto relikty drewnianych konstrukcji (najlepiej zachowane w sondażach nr 16, 17 i 18)³².

Ryc. 5. Sondaż nr 10: pod rusztem fundamentowym ścian budynku nowożytnego widoczne są mury z cegły na fundamencie z surowego kamienia polnego, stanowiące pozostałość zabudowy średniowiecznej; fot. M. Płotkowiak.

Fig. 5. Survey No. 10: brick walls on a foundation from unworked field stones, which are remains of medieval development, are visible underneath the foundation grid of an early modern building; photo by M. Płotkowiak.

duced by manual forming, bound with lime mortar and placed on a field stone footing in the form of round stones of considerable size;

- in survey No. 17, at a property at 33 Panieńska street, underneath western (frontal) and northern (party wall) walls from the early modern period, older fragments of masonry structures made from brick were found, with dimensions that exceeded standards.

Fragments of wooden development from the Late Middle Ages were found in the following cases:

- in the back section of the property at 8/9 Targ Rybny Street (survey No. 6)—a corner of a timber-frame building;³¹
- in the frontal part of this property (survey No. 4)—a wooden floor and a drain belonging to an unidentified building, perhaps a stall;
- at the property at 32 Panieńska Street—vertical columns, uncovered in surveys No. 20 and 2, probably the remains of a western and eastern wall of a column building with a span of around 5 m, whose greater part was to the south of the area under study.

Furthermore, the remains of wooden structures were uncovered along Panieńska Street (preserved to the greatest extent in surveys No. 16, 17 and 18).³²

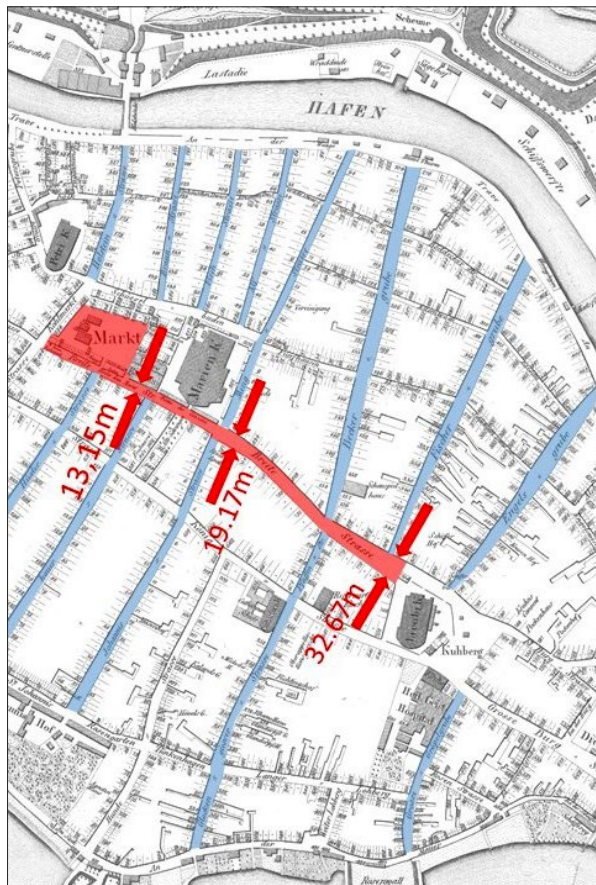

Ryc. 6. Sondaż nr 13: pod nowożytną posadzką widoczny jest mur z cegły na fundamentie z surowego kamienia polnego, przebiegający w kierunku północ-południe; mur stanowi relikw ściany frontowej budynku średniowiecznego z ościeżkami otworu wejściowego od strony Targu Rybnego; fot. M. Płotkowiak.

Fig. 6. Survey No. 13: underneath an early modern floor there is a wall of brick on a foundation of unworked field stone, that runs from north to south; the wall is a trace of the frontal wall of a medieval building with an entrance opening from the side of the Fish Market; photo by M. Płotkowiak.

Analiza porównawcza rynków wybranych miast południowego i wschodniego побереża Bałtyku

W średniowieczu układy przestrzenne wielu miast położonych na wybrzeżu Bałtyku wykazywały wyraźną zbieżność, polegającą na istnieniu w ich obrębie dwóch równorzędnych ośrodków gospodarczych: placu targowego oraz nabrzeża portowego³³. W przypadku Lubeeki współistniały: plac targowy (Markt), odgrywający rolę targu ciąg uliczny (Breitestrasse) oraz port na brzegu rzeki Trave. W innych miastach nadbałtyckich nie doszło w ogóle do powstania placów targowych (rynków), a ich funkcje pełniły poszerzone odcinki ciągów ulicznych³⁴. Dobór miast do analizy porównawczej przeprowadzono na podstawie czterech kryteriów: lokalizacji na południowym i południowo-wschodnim wybrzeżu Bałtyku, lokacji w okresie kolonizacji niemieckiej, znaczącego udziału funkcji portowej w gospodarce miejskiej oraz obecności poszerzonej ulicy pełniącej funkcję placu targowego.

Ryc. 7. Lubeka, fragment planu nowożytnego; kolor czerwony: Breitestrasse i Rynek; kolor niebieski: ulice prowadzące do portu; oprac. M. Płotkowiak na podstawie mapy: *Grundriss der Freien Stadt Lübeck aufgenommen von H. L. Behrens... im Jahre 1824*.

Fig. 7. Lübeck, fragment of the city's early modern plan; red: Breitestrasse and the Market Square; blue: streets leading to the port; by M. Płotkowiak based on the map entitled: *Grundriss der Freien Stadt Lübeck aufgenommen von H. L. Behrens... im Jahre 1824*.

Comparative analysis of market squares from selected cities of the southern and eastern coast of the Baltic Sea

In the Middle Ages, the spatial layouts of many cities located along the Baltic Sea coast displayed an observable convergence, based on the existence of two equal economic centers: a market square and a port wharf.³³ In the case of Lübeck, this coexistence involved a market square (Markt), a commercial street (Breitestrasse) and a port on the shore of the Trave River. In other such places, market squares did not develop at all, and their function was fulfilled by widened sections of street sequences.³⁴ The choice of towns for comparative analyses was based on four criteria: their location on the southern and southeastern coast of the Baltic Sea during the period of German colonization, the significant role of a port in the town's economy, and the presence of a widened street that acted as a market square.

Lubeka (Lübeck)

Miasto założono około 20 km na południe od wybrzeża morskiego, na terenie pomiędzy rzeką Trave a jej dopływem Wakenitz. W planie średniowiecznej Lubeki funkcję nadrzędną pełniły dwie ulice przebiegające w przybliżeniu na kierunku północ-południe. Pierwsza z nich, położona po stronie wschodniej, powstała na starej drodze handlowej prowadzącej znad Bałtyku w głąb kraju. Natomiast druga (Breitestrasse), wytyczona równoległe do nabrzeża portowego nad Trave i połączona z nim za pomocą licznych ulic prostopadłych, grała rolę centrum administracyjnego i gospodarczego z placem targowym. W roku 1824 szerokość Breitestrasse w rejonie ratusza wynosiła 13,15 m, poszerzając się w kierunku południowym. U wylotu Meng Strasse jej szerokość wynosiła 19,17 m, a na zakończeniu po stronie południowej przy kościele św. Jakuba 32,67 m³⁵.

Gdańsk (Danzig)

W planie średniowiecznego Głównego Miasta w Gdańsku funkcję nadrzędną pełniło 9 niemal równoległych ulic prowadzących do nabrzeża portowego na brzegu rzeki Motławy. Ulice te, o szerokości większej niż w przypadku pozostałych, umożliwiały sprawną obsługę komunikacyjną portu³⁶. Rolę ośrodka życia gospodarczego i społecznego w postaci rynku odgrywała ul. Długa z jej poszerzonym dodatkowo odcinkiem znanym jako Długi Targ. Genezę ciągu ul. Długiej stanowił zapewne przedlokacyjny trakt z placem owalnicowym. Po regulacji przebiegu części wschodniej ul. Długiej około roku 1380 Długi Targ (dawny plac owalnicy) przybrał formę zbliżoną do wydłużonego prostokąta³⁷. Około roku 1500, począwszy od skraju wschodniego, skończywszy na wylocie ulic w środku długości placu (dzisiejsze ulice Mieszkańska i Kuśnierska), jego szerokość wynosiła około 45 m. Bezpośrednio na wschód od wylotu obydwu ulic szerokość targu zmniejszała się do 37,50 m, a na skraju po stronie wschodniej do około 35 m. Jego całkowita długość wynosiła w tym czasie około 195 m³⁸.

Elbląg (Elbing)

Większość ulic średniowiecznego Elbląga wytyczono w układzie prostopadłym do nabrzeża portowego. W kierunku równoległym do rzeki poprowadzono tam zaledwie dwie ulice. Zastosowany w Elblągu schemat sieci ulicznej z przewagą liczby ulic prowadzących do portu wynikał niewątpliwie z wymogów optymalizacji obsługi komunikacyjnej nabrzeża portowego. W trakcie lokacji nie wytyczono rynku, a jego rolę w mieście średniowiecznym odgrywała ulica Stary Rynek, przebiegająca równoległe do rzeki³⁹. W roku 1417 rynek o długości około 424,8 m podzielony był na następujące sektory (o zróżnicowanych szerokościach): rynek chlebowy, rynek za chórem kościoła parafialnego, rynek sienny i rynek węglowy⁴⁰. Skrajny sektor Starego

Lübeck

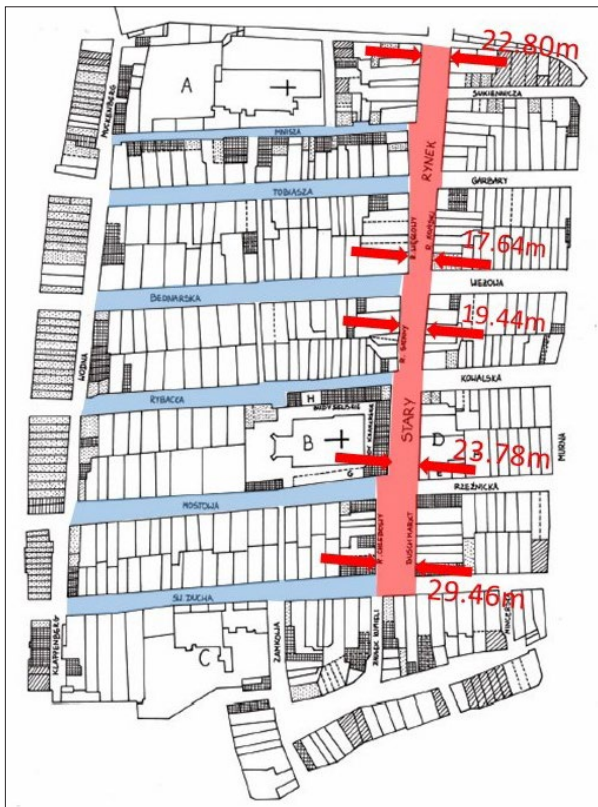
The city was founded around 20 km to the south of the sea coast, in an area between the Trave River and its tributary, the Wakenitz River. Two streets whose course was roughly oriented along the north-south direction played a superior role in medieval Lübeck's plan. The first, located on the eastern side, was built on an old commercial road that led inland from the Baltic Sea. The second (Breitestrasse) was delineated as parallel to the port wharf along the Trave River and was connected to it via numerous perpendicular streets, and played the role of an administrative and commercial center with a market square. In 1824, the width of Breitestrasse near the city hall was 13.15 m, and increased southwards. At the mouth of Meng Strasse, its width was 19.17 m, and at its southern end near the Church of St. Jacob, it was 32.67 m.³⁵

Gdańsk (Danzig)

In the plan of Gdańsk's medieval Main City, a major role was played by nine almost parallel streets that led to the port wharf on the shore of the Motława River. These streets, with a greater width than others, allowed for effective transport to and from the port.³⁶ The role of a center of commerce and social life, that of a market square, was played by Długa Street with its further widened section known as Długi Targ (the Long Market). The genesis of Długa Street was probably a pre-charter road with an oval town square. After the regulation of Długa Street's eastern section around 1380, the Long Market (the former square of the oval layout) took on a form similar to an elongate rectangle.³⁷ Around 1500, beginning with the eastern edge and ending at the mouths of streets at the square's midpoint (present-day Mieszkańska and Kuśnierska streets), its width was around 45 m. Directly to the east from the mouths of both streets, the width of the market square narrowed to 37.5 m, and at the edge of the eastern side, to around 35 m. Its total length at this time was around 195 m.³⁸

Elbląg (Elbing)

Most streets of medieval Elbląg were delineated in a layout perpendicular to the port wharf. Only two streets were planned as parallel to the river. The street grid scheme used in Elbląg, with a predominance of streets leading to the port, was undoubtedly motivated by the need to optimize transport to and from the port wharf. When the town charter was granted, no market square was delineated, and in the Middle Ages its role was played by Stary Rynek Street (the Old Market), which ran parallel to the river.³⁹ In 1417, the market, with a length of around 424.8 m, was divided into the following sectors (with varying widths): a bread market, a market behind the choir of the parish church, a hay market, and a coal market.⁴⁰ The outer sector of

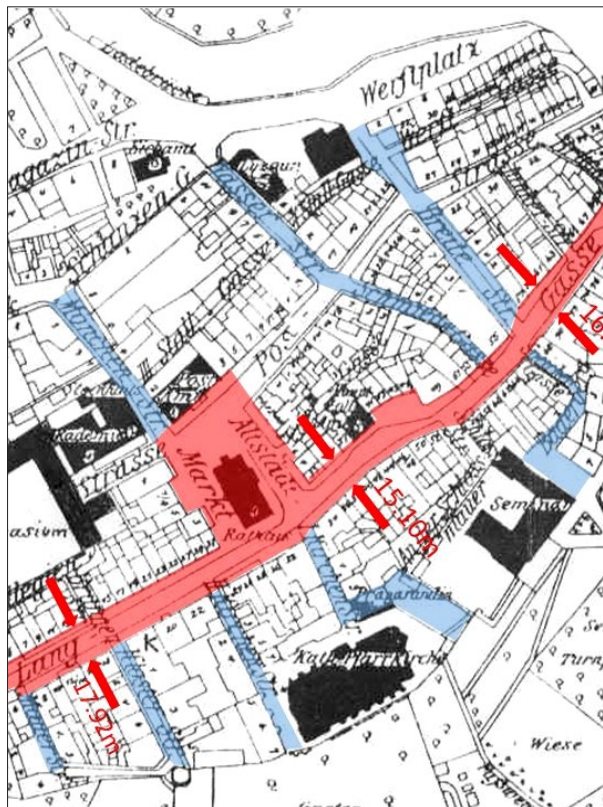
Ryc. 8. Elbląg, fragment planu miasta średniowiecznego; kolor czerwony: ul. Stary Rynek; kolor niebieski: ulice prowadzące do portu; oprac. M. Płotkowiak na podstawie: G. Nawrońska, *Rozwój przestrzenny Elbląga w średniowieczu i okresie nowożytnym*, „Archaeologia Historica Polona” 2015, t. 23.

Fig. 8. Elbląg, fragment of the medieval town plan; red: Stary Rynek Street; blue: streets leading to the port; by M. Płotkowiak based on: G. Nawrońska, *Rozwój przestrzenny Elbląga w średniowieczu i okresie nowożytnym*, „Archaeologia Historica Polona” 2015, vol. 23.

Rynku po stronie południowej (z rynkiem chlebowym) liczył 29,46 m szerokości. Dalej w kierunku północnym Stary Rynek ulegał wydatnemu zwężeniu: na odcinku z rynkiem za chórem kościoła do 23,78 m, na długości Rynku Siennego do 19,44 m oraz do 17,64 m na Rynku Węglowym. Na skraju po stronie północnej Stary Rynek ulegał poszerzeniu do 22,80 m⁴¹.

Braniewo (Braunsberg)

Sieć uliczną średniowiecznego Braniewa wytyczono w układzie szachownicowym z dwiema długimi ulicami przebiegającymi na kierunku południowy zachód–północny wschód oraz z licznymi krótkimi ulicami prostopadłymi do nich. Od strony wschodniej miasto otaczała rzeka Pasłęka, której żeglowny charakter oraz nieodległe ujście do Bałtyku umożliwiły rozwój gospodarczy miasta jako portu morskiego Warmii⁴². W centrum miasta powstał wprawdzie ciasny rynek z ratuszem, ale funkcję placu targowego pełniła ulica Langgasse, stanowiąca we wnętrzu obwodu murów obronnych odcinek głównego szlaku komunikacyjnego Elbląg–Królewiec⁴³. Szerokość Langgasse na początku XX wieku wynosiła na skraju południowo-zachod-

Ryc. 9. Braniewo, fragment planu miasta nowożytnego; kolor czerwony: Langgasse; kolor niebieski: ulice prowadzące do portu; oprac. M. Płotkowiak na podstawie: E. Federau, E. Matern, *Braunsberg, Ostpreußen, Stadt und Kreis in Bildern aus vergangenen Tagen*, Lippstadt 1986.

Fig. 9. Braniewo, fragment of the early modern town plan; red: Langgasse; blue: streets leading to the port; by M. Płotkowiak based on: E. Federau, E. Matern, *Braunsberg, Ostpreußen, Stadt und Kreis in Bildern aus vergangenen Tagen*, Lippstadt 1986.

the Old Market on the southern side (with the bread market) had a width of 29.46 m. Further north, the Old Market became markedly narrower: along the section with the market behind the church choir it narrowed down to 23.78 m, along the Hay Market it reached 19.44 m, and 17.64 m at the Coal Market. At its northern end, the Old Market widened to 22.8 m.⁴¹

Braniewo (Braunsberg)

The street layout of medieval Braniewo was delineated as an orthogonal grid with two long streets that ran along the southwest–northeast direction and numerous short streets perpendicular to them. From the east, the town was bordered by the Pasłęka River, whose navigable character and nearby mouth on the Baltic coast facilitated the town's economic development as Warmia's maritime port.⁴² A cramped square with a town hall was built in the town's center, but the function of a market square was fulfilled by Langgasse, which formed a section of the main Elbląg–Królewiec transport route via its part within the defensive walls.⁴³ The width of Langgasse at the start of the twentieth century at the southwestern

nim 17,10÷17,92 m, w partii środkowej na północny wschód od ratusza 15,10 m, a na skraju północno-wschodnim 16,70 m.

Kłajpeda, Kleipėda (Memel)

Ulice miasta średniowiecznego położonego na południowy zachód od zamku tworzyły plan szachownicowy o przebiegu nieco ukośnym do koryta rzeki Dange. W planie miasta wyróżniają się dwie arterie znacznie szersze od pozostałych. Pierwsza z nich prowadzi od bramy w miejskich murach obronnych po stronie południowo-wschodniej do mostu na rzece Dange. Funkcję rynku pełniła druga z nich – Marktstrasse (dziś Turgaus gatvė), przebiegająca prostopadle do pierwszej: w kierunku południowy zachód–północny wschód. Długość pierzei północno-wschodniej Marktstrasse na początku XX wieku wynosiła 373,33 m, przy szerokości na skraju południowo-zachodnim wynoszącej 26,67 m. W części środkowej rynek uległ zwężeniu do 22,53 m. Natomiast na skraju północno-wschodnim jego szerokość wynosiła 17,47 m⁴⁴.

Wnioski

Relikty odkryte w sondażach nr 12, 13 i 14 na Podzamczu stanowią bez wątpienia pozostałość budynku średniowiecznego. Ze względu na kontekst i analizę wymiarów odrzucono hipotezę, że relikty odkryte w sondażu nr 13 są pozostałościami ściany tylnej, i należy je interpretować jako część ściany frontowej. Zatem relikty ściany frontowej budynku średniowiecznego odkryte w sondażu nr 13 wyznaczają pierwotną szerokość Targu Rybnego. Pozwala to stwierdzić, że oryginalną pierzeję średniowieczną zastąpiono w nieznanym czasie za pomocą nowej pierzei, przesuniętej w kierunku wschodnim, ze zwężeniem Targu Rybnego. Odległość murowanych z cegły reliktywów ściany frontowej budynku średniowiecznego odkrytych w sondażu nr 13 od wschodniej pierzei ul. Targ Rybny wynosi 18,93 m. Jest to zatem szerokość średniowiecznego ciągu ulicy Targ Rybny. Szerokość ulic pełniących funkcję placu targowego w miastach południowego pobrzeża Bałtyku lokowanych w okresie kolonizacji niemieckiej waha się w granicach 15÷35 m. Odległość reliktywów ściany frontowej odkrytych w sondażu nr 13 od wschodniej pierzei ul. Targ Rybny wynosząca około 19 m mieści się zatem w granicach szerokości ciągów ulicznych pełniących funkcję placu targowego w miastach portowych południowego pobrzeża Bałtyku. Można zatem przyjąć, że pierwotna szerokość średniowiecznego Targu Rybnego wynosiła około 19 m, a zmniejszenie tej szerokości było skutkiem translokacji jego zachodniej pierzei. Na przełomie XVI i XVII wieku doszło do osłabienia targowej funkcji Targu Rybnego i powiększenia obszaru przeznaczonego pod nowożytną zabudowę. Zatem Szczecin, podobnie jak wiele średniowiecznych miast portowych na południowym i południowo-wschodnim pobrzeżu Bałtyku lokowanych w okresie kolonizacji niemieckiej, wyposażony był w ulicę od-

edge was 17.1÷17.92 m, in the central section to the northeast of the town hall it was 15.10 m, while at the northeastern end it was 16.70 m.

Klaipėda (Memel)

The streets of the medieval town, located to the southwest of a castle, formed an orthogonal grid that was slightly diagonal relative to the Dange River bed. Two arterials that are much wider than other streets can be easily observed on the plan. The first led from a gate in the town's defensive walls on the southeastern side to a bridge over the Dange. The second of these streets—Marktstrasse (present-day Turgaus gatvė)—ran perpendicular to the first: along the southwest-northeast direction. The length of the northeastern frontage of Marktstrasse at the start of the twentieth century was 373.33 m, with a width of 26.67 m at its southwestern edge. In the middle section, the market narrowed to 22.53 m. At the northeastern end, its width was 14.47 m.⁴⁴

Conclusions

The remains discovered in surveys No. 12, 13 and 14 in Podzamcze are undoubtedly those of a medieval building. Due to the context and analysis of dimensions, the hypothesis that the remains uncovered in survey No. 3 were those of a back wall, was rejected, and they should be interpreted as a part of a frontal wall. Thus, the remains of the frontal wall of a medieval building discovered in survey No. 13 define the original width of the Fish Market. This supports the statement that the original medieval frontage was replaced at an unknown time by a new frontage, which was shifted eastwards, narrowing the Fish Market. The distance of brick masonry remains of the frontal wall discovered in survey No. 13 from the eastern frontage of Targ Rybny Street was found to be 18.93 m. It is the width of the medieval Fish Market. The width of streets that acted as commercial spaces in the towns of the southern coast of the Baltic Sea that had been founded during the period of German colonization ranges between 15 and 35 m. The distance between the remains of the frontal wall, uncovered in survey No. 13, from the southern frontage of Targ Rybny Street, which has around 19 m, is within the limits of the typical width of street sequences that acted as market squares in the port towns of the southern Baltic Sea coast. It can therefore be assumed that the original width of the medieval Fish Market was around 19 m, and the reduction of this width was the result of the relocation of its western frontage. Around the end of the sixteenth and the beginning of the seventeenth centuries, the market function of the Fish Market became weaker and the area for early modern development increased. Thus, Szczecin, similarly to many medieval port towns along the southern and southeastern coast of the Baltic Sea that had been granted charters during the period of German colonization,

Ryc. 10. Rzut odsłoniętych ścian piwnicznych kwartałów VIII i XI w współczesnej mapie w skali 1:500 z obrysem średniowiecznych relikwów budynku, odkrytych w sondażach 12, 13, 14; kolor czerwony: rynki Warzywny i Nowy oraz Targ Rybny o oryginalnej szerokości; oprac. M. Płotkowiak.

Fig. 10. Plan of the uncovered cellar walls in blocks VIII and XI on a contemporary map, drawn to a scale of 1:500, with an outline of medieval remains of the building, uncovered in surveys 12, 13 and 14; red: the Vegetable, New and Fish markets with their original widths; by M. Płotkowiak.

grywającą rolę placu targowego pod nazwą Targ Rybny. W odróżnieniu jednak od miast średniowiecznych wyposażonych wyłącznie w takie ulice, nadodrzańska dzielnica Szczecina wyposażona była w dwa klasyczne place targowe, połączone Targiem Rybnym i tworzące w ten sposób unikalny zespół trzech sprzężonych placów targowych.

was equipped with a street that acted as a market square that was called the Fish Market. However, in contrast to medieval towns that were equipped solely with such streets, the district of Szczecin near the Oder River was equipped with two classical market squares that were connected by the Fish Market and thus formed a unique complex of three interlinked market squares.

Bibliografia / References

Archiwalia / Archive materials

- Baudouin H., Sanne E., *Plan der Stadt Stettin mit der naechsten Umgebung...*, 1828, Książnica Pomorska, Zbiory kartograficzne, sygn. Sz-8.
- Braun Georg, Hogenberg Frans, *Alten Stettin, Widok Szczecina z lotu ptaka od zachodu*, miedzioryt kolorowany, [w:] *Civitas Orbis Terrarum*, t. 4, Köln, wydanie pierwsze 1588, drugie ok. 1594, wznowienie 1618, ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie, Dział Sztuki Dawnej, Gabinet Grafik, sygn. MNS/Graf. 2631.
- Kote Heinrich (autor obrazu przygotowawczego), Rolloos Petrus (rytownik), *Alten Stettin*, Wydawca:

- firma księgarska Georg Schulz, Miedzioryt z widokiem Szczecina z lotu ptaka, 1625, ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie, Dział Sztuki Dawnej, Gabinet Grafik, sygn. nr: MNS/AF 11.
- Kreis Stettin, Gemarkung Stettin, Gemarkungskarte in 56 Blätte, Blatt 52, Aufgenommen im Jahre 1920...*, Maßstab 1:500, Archiwum Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie.
- Plan von der Stadt Stettin im Jahr 1721*, Muzeum Narodowe w Szczecinie, Oddział Muzeum Historii Szczecina, sygn. 7069.
- Schmitzer Lukas, *Stetinum*, mapa z ok. 1660 na podstawie mapy Meriana wyd. w 1652, odbitka w posia-

- daniu Antiquariat Ruthild Jäger w Lüneburgu, *Stettin. Ansichten aus fünf Jahrhunderten*, red. Andreas von Blühm, Eckhardt Jäger, Regensburg 1991, nr kat. 10.
- Wellner Julius, *Grundriss der Stadt Stettin vom Grossen Nutzen für das Einquartierungs- und Serwis-Wesen so wie für Taxation der Haus Grundstücke, auf Befehl des heisigen chochweisen Magistrats*, 1814, oryginał ze zbiorów Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie w depozycie Muzeum Historii Szczecina.
- Opracowania / Secondary sources**
- Balcerzak Tatiana, *Problemy restytucji szczecińskiego Podzamcza w świetle wniosków konserwatorskich*, „Acta Archaeologica Pomoranica”, red. Marek Dworaczyk, Przemysław Krajewski, Eugeniusz Wilgocki, Szczecin 1998, t. 1.
- Balcerzak Tatiana, Słomiński Maciej, *Szczecińskie Podzamcze. Historia i szanse na przyszłość*, [w:] *Kreską i sercem. Pamięci profesora dra inż. arch. Stanisława Latoura*, red. Ewa Kulesza-Szerniewicz, Beata Makowska, Szczecin 2008.
- Biskup Marian, *Rozwój przestrzenny miasta Braniewa*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1959, nr 1–4.
- Bobiński Stanisław, *Urbanistyka polskich miast przedlokacyjnych*, [w:] *Studia i materiały do teorii i historii architektury i urbanistyki*, Warszawa 1975, t. 13.
- Chłopocka Helena, Lecięjewicz Lech, Wiczorowski Tadeusz, *Okres wczesnofeudalny do roku 1237*, [w:] *Dzieje Szczecina. Wiek X–1805*, red. Gerard Labuda, Warszawa–Poznań 1985.
- Ciemnołoński Janusz, Habela Jadwiga, Massalski Ryszard, Stankiewicz Jerzy, *Wybrane zagadnienia z dziejów „Drogi Królewskiej” w Gdańsku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1974, nr 19, z. 1.
- Darecka Katarzyna, *Detale architektury „Drogi Królewskiej” w Gdańsku na obrazie Antona Möllera Grosz Czysznowy*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2017, nr 52.
- Encyklopedia Szczecina*, red. Tadeusz Białecki, Szczecin 2015, wyd. 2.
- Federau Ernst, Matern Ernst, *Braunsberg, Ostpreußen, Stadt und Kreis in Bildern aus vergangenen Tagen*, Lippstadt 1986.
- Gwiazdowska Małgorzata, *Ochrona i konserwacja zabytków Szczecina po 1945 roku*, Szczecin 2016.
- Kalinowski Wojciech, *Problemy ochrony i konserwacji zabytkowych układów przestrzennych miast i osiedli*, Toruń 1971.
- Kalinowski Wojciech, *Zarys historii budowy miast w Polsce do połowy XIX w.*, Toruń 1966.
- Krośnicka Karolina A., *Rekonstrukcja ewolucji układu przestrzennego średniowiecznego miasta i portu Szczecin*, „Architectus” 2016, nr 4 (48).
- Krupa Michał, *Dziedzictwo kulturowe małych miast środkowo-zachodnich Niemiec – na wybranych przykładach*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2017, nr 52.
- Latour Stanisław, *Rewaloryzacja zabytkowych miast na Pomorzu Zachodnim*, Warszawa–Poznań 1981.
- Lemcke Hugo, Fredrich Carl, *Die älteren Stettiner Straßennamen im Rahmen der älteren Stadtentwicklung*, Stettin 1926.
- Marzęcki Waldemar, *Problemy odbudowy starych zespołów miejskich na przykładzie konkursu poświęconego przyszłej zabudowie terenu Podzamcza w Szczecinie*, [w:] *Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej pt. Konserwacja Zabytków i rewaloryzacja miast po II wojnie światowej*, red. Bronisław Sekula, Szczecin 1987.
- Nawrońska Grażyna, *Rozwój przestrzenny Elbląga w średniowieczu i okresie nowożytnym*, „Archaeologia Historica Polona” 2015, t. 23.
- Ostrowski Waclaw, *Wprowadzenie do historii budowy miast. Ludzie i środowisko*, Warszawa 2001.
- Paszkowski Zbigniew, *Analiza struktury miejskiej Starego Miasta w Szczecinie*, [w:] *Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej pt. Konserwacja Zabytków i rewaloryzacja miast po II wojnie światowej*, red. Bronisław Sekula, Szczecin 1987.
- Paszkowski Zbigniew, *Restrukturalizacja miasta historycznego jako metoda jego współczesnego kształtowania na przykładzie Starego Miasta w Szczecinie*, Szczecin 2008.
- Samsonowicz Henryk, *Późne średniowiecze miast nadbałtyckich. Studia nad dziejami Hanzy nad Bałtykiem w XIV–XV w.*, Warszawa 1968.
- Schmidt Bernhard, *Amtliche Führer Schloss Marienburg in Preussen*, Berlin 1928.
- Schwandt Wilhelm, *Marienburg: Schloss und Stadt in Preussen*, Danzig 1912.
- Semrau Arthur, *Die Markt der Altstadt Elbing im 14. Jahrhundert*, „Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn” 1922, t. 30, z. 1.
- Słowiński Sławomir, *Kilka uwag na temat wczesnośredniowiecznych obwałowań Szczecina*, [w:] *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*, red. Marek Dworaczyk, Anna Bogumiła Kowalska, Sławomir Moździoch, Mariusz Rębkowski, Szczecin–Wrocław 2006.
- Uciehowska-Gawron Anna, *Wczesnośredniowieczne umocnienia obronne*, [w:] *Civitas et urbs. Szczecin od średniowiecza do współczesności. Kwartal 1*, red. Anna Bogumiła Kowalska, Szczecin 2019, t. 1.
- Uciehowska-Gawron Anna, Słowiński Sławomir, Balcerzak Tatiana, *Historia badań archeologicznych i architektonicznych*, [w:] *Civitas et Urbs. Szczecin od średniowiecza do współczesności. Kwartal 1*, red. Anna Bogumiła Kowalska, Szczecin 2019, t. 1.
- Wehrmann Martin, *Das älteste Stettiner Stadtbuch (1305–1352)*, „Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern” 1921, t. 1, z. 3.
- Zaremba Piotr, Orlińska Halina, *Urbanistyczny rozwój Szczecina*, Poznań 1965.

Inne / Others

„Przedmiot opracowania: Kwartal 9. Relikty piwnic kamienic mieszczkańskich, Temat opracowania: Wytyczne konserwatorskie”, autorzy: T. Balcerzak, H. Kustos, Szczecin. Gorzów Wielkopolski 1999–2000,

mps w archiwum Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie.
„Wstępne sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w obrębie kwartałów nr 8–11

na szczecińskim Podzamczu”, autor: S. Słowiński, Szczecin 2017, mps w archiwum Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie.

- ¹ Wały na rzucie podkowiastym stosowano w grodach wieleckich, np. w Starej Lubecie.
- ² S. Słowiński, *Kilka uwag na temat wczesnośredniowiecznych obwałowań Szczecina*, [w:] *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*, red. M. Dworaczyk, A.B. Kowalska, S. Możdżoch, M. Rębkowski, Szczecin–Wrocław 2006, s. 83–90; A. Uciechowska-Gawron, *Wczesnośredniowieczne umocnienia obronne*, [w:] *Civitas et urbs. Szczecin od średniowiecza do współczesności. Kwartal I*, red. A.B. Kowalska, Szczecin 2019, t. 1, s. 214.
- ³ H. Chłopocka et al., *Okres wczesnofeudalny do roku 1237*, [w:] *Dzieje Szczecina. Wiek X–1805*, red. G. Labuda, Warszawa–Poznań 1985, t. 2, s. 57.
- ⁴ Ibidem, s. 56.
- ⁵ M. Wehrmann, *Das älteste Stettiner Stadtbuch (1305–1352)*, „Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern”, Stettin 1921, t. 1, z. 3, s. 21.
- ⁶ H. Lemcke, C. Friedrich, *Die älteren Stettiner Straßennamen im Rahmen der älteren Stadtentwicklung*, Stettin 1926, s. 58.
- ⁷ *Encyklopedia Szczecina*, red. T. Białecki, Szczecin 2015, wyd. 2, hasło: Targ Rybny, s. 1070.
- ⁸ P. Zaremba, H. Orlińska, *Urbanistyczny rozwój Szczecina*, Poznań 1965, s. 1–22.
- ⁹ S. Bobiński, *Urbanistyka polskich miast przedlokacyjnych*, [w:] *Studia i materiały do teorii i historii architektury i urbanistyki*, Warszawa 1975, t. 13, s. 92–106.
- ¹⁰ L. Leciejewicz, *Główne fazy rozwoju Szczecina we wczesnym średniowieczu w świetle badań na Wzgórzu Zamkowym*, [w:] *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*, red. E. Cnotliwy et al., Ossolineum 1983, s. 285–288.
- ¹¹ S. Latour, *Rewaloryzacja zabytkowych miast na Pomorzu Zachodnim*, Warszawa–Poznań 1981, s. 10–13.
- ¹² H. Chłopocka, op. cit.
- ¹³ Z. Paszkowski, *Analiza struktury miejskiej Starego Miasta w Szczecinie*, [w:] *Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej pt. Konserwacja Zabytków i rewaloryzacja miast po II wojnie światowej*, Szczecin 1987, s. 106–126.
- ¹⁴ W. Marzęcki, *Problemy odbudowy starych zespołów miejskich na przykładzie konkursu poświęconego przyszłej zabudowie terenu Podzamcza w Szczecinie*, [w:] *Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej pt. Konserwacja Zabytków i rewaloryzacja miast po II wojnie światowej*, Szczecin 1987, s. 127–142.
- ¹⁵ Z. Paszkowski, *Restrukturalizacja miasta historycznego jako metoda jego współczesnego kształtowania na przykładzie Starego Miasta w Szczecinie*, Szczecin 2008, s. 81–182.
- ¹⁶ K.A. Krośnicka, *Rekonstrukcja ewolucji układu przestrzennego średniowiecznego miasta i portu Szczecin*, „Architectus” 2016, nr 4 (48), s. 3–22.
- ¹⁷ G. Braun, F. Hogenberg, *Alten Stettin, Widok Szczecina z lotu ptaka od zachodu*, ok. 1594, miedzioryt kolorowany, [w:] *Civitas Orbis Terrarum*, t. 4, Köln, wyd. I 1588, wyd. II ok. 1594, wznowienie 1618, ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie, Dział Sztuki Dawnej, Gabinet Grafik, sygn. MNS/Graf. 2631.
- ¹⁸ H. Kote (autor obrazu przygotowawczego), P. Rolloos (rytownik), *Alten Stettin*, Wydawca: firma księgarska Georg Schulz, Miedzioryt z widokiem Szczecina z lotu ptaka, 1625, ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie, Dział Sztuki Dawnej, Gabinet Grafik, sygn. MNS/AF 11.
- ¹⁹ L. Schmitzer, *Stettinum*, mapa z ok. 1660 na podstawie mapy Meriana wyd. w 1652; odbitka w posiadaniu Antiquariat Ruthild Jäger w Lüneburgu, Stettin, *Ansichten aus fünf Jahrhunderten*, red. A. von Blühm, E. Jäger, Regensburg 1991, nr kat. 10.
- ²⁰ *Plan von der Stadt Stettin*, 1721, Muzeum Narodowe w Szczecinie, Oddział Muzeum Historii Szczecina, sygn. nr: 7069.
- ²¹ J. Wellner, *Grundriss der Stadt Stettin vom Grossen Nutzen für das Einquartirungs- und Serwis-Wesen so wie für Taxation der Haus Grundstücke, auf Befehl des heisigen chochweisen Magistrats*, 1814, oryginał ze zbiorów Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie w depozycie Muzeum Narodowego w Szczecinie, oddział Muzeum Historii Szczecina.
- ²² H. Baudouin, E. Sanne, *Plan der Stadt Stettin mit der naechsten Umgebung...*, 1828, Książnica Pomorska, Zbiory kartograficzne, sygn. nr Sz-8.
- ²³ *Kreis Stettin, Gemarkung Stettin, Gemarkungskarte in 56 Blätte, Blatt 52, Aufgenommen im Jahre 1920*, Maßstab 1:500; Archiwum Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (dalej: ZWKZ) w Szczecinie.
- ²⁴ Kwartały zabudowy szczecińskiego Podzamcza według stanu sprzed 1945 oznaczono numerami od I do XXI.
- ²⁵ Dokumentacja: „Przedmiot opracowania: Kwartal 9. Relikty piwnic kamienic mieszczkańskich, Temat opracowania: Wytyczne konserwatorskie”, autorzy: T. Balcerzak, H. Kustos, Szczecin. Gorzów Wielkopolski 1999–2000, mps w archiwum ZWKZ w Szczecinie.
- ²⁶ Rynek Nowy powstał na miejscu średniowiecznego kościoła św. Mikołaja rozebranego w latach 1814–1816. Zatem nadodrzańską dzielnicą średniowiecznego Szczecina była pierwotnie wyposażona w zespół trzech rynków, do których dopiero na początku XIX w. dołączono czwarty.
- ²⁷ T. Balcerzak, *Problemy restytucji szczecińskiego Podzamcza w świetle wniosków konserwatorskich*, [w:] „Acta Archaeologica Pomoranica”, red. M. Dworaczyk et al., Szczecin 1998, t. 1, s. 345–356; T. Balcerzak, M. Słomiński, *Szczecińskie Podzamcze. Historia i szanse na przyszłość*, [w:] *Kreską i sercem. Pamięci profesora dra inż. arch. Stanisława Latoura*, red. E. Kulesza-Szerniewicz, B. Makowska, Szczecin 2008, s. 135–148; A. Uciechowska-Gawron et al., *Historia badań archeologicznych i architektonicznych*, [w:] *Civitas et Urbs. Szczecin od średniowiecza do współczesności. Kwartal 1*, red. A.B. Kowalska, Szczecin 2019, t. 1, s. 17–19.
- ²⁸ W sondażu nr 13 odkryto ścianę z otworem drzwiowym o prostych ościeżach.
- ²⁹ 83 ÷ 90 x 126 ÷ 130 x 265 ÷ 287 mm.
- ³⁰ 80 ÷ 90 x 122 ÷ 130 x 265 mm.

- ³¹ Termin „budynek-konstrukcja ramowa” jest stosowany zamiennie z terminami „konstrukcja szkieletowa”, „konstrukcja ryglowa”. Oznacza obiekt składający się z dolnej, poziomej ramy z wyciętymi gniazdami, w których umieszczano pionowe słupy dźwigające górną ramę.
- ³² Dokumentacja: „Wstępne sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w obrębie kwartałów nr 8–11 na szczecińskim Podzamczu”, autor: S. Słowiński, Szczecin 2017, mps w archiwum ZWKZ w Szczecinie.
- ³³ H. Samszonowicz, *Późne średniowiecze miast nadbałtyckich. Studia nad dziejami Hanzy nad Bałtykiem w XIV–XV w.*, Warszawa 1968, s. 225–226.
- ³⁴ Poszerzone ulice odgrywające rolę placów targowych określa się czasem mianem Strassenmarkt; zob. M. Krupa, *Dziedzictwo kulturowe małych miast środkowo-zachodnich Niemiec – na wybranych przykładach*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” (dalej: „WK”) 2017, nr 52, s. 32.
- ³⁵ Szerokość Breitestrasse ustalono na podstawie wyposażonego w skalę liniową planu: *Grundriss der Freien Stadt Lübeck aufgenommen von H.L. Behrens... im Jahre 1824*; skalę wyrażoną w prętach lubeckich przeliczono, opierając się na wskaźniku: 1 pręt lubecki = 4,656 m.
- ³⁶ Do określenia takiego kształtu sieci ulicznej najpierw Wojciech Kalinowski, a potem Waław Ostrowski używali nazwy „układ grzebieniowy”; zob.: W. Kalinowski, *Zarys historii budowy miast w Polsce do połowy XIX w.*, Toruń 1966, s. 15; W. Ostrowski, *Wprowadzenie do historii budowy miast, Ludzie i środowisko*, Warszawa 2001, s. 181–183; H. Samszonowicz, op. cit., s. 226.
- ³⁷ Opis zabudowy w pierzejach zob. K. Darecka, *Detale architektury „Drogi Królewskiej” w Gdańsku na obrazie Antona Möllera Grosz Czynszowy*, „WK” 2017, nr 52, s. 49.
- ³⁸ Wymiary Długiego Targu ustalono na podstawie wyposażonego w skalę liniową planu ul. Długiej po regulacji jej części wschodniej ok. 1380, stan z ok. 1500, [w:] J. Ciemnołoński et al., *Wybrane zagadnienia z dziejów „Drogi Królewskiej” w Gdańsku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1974, nr 19, z. 1, s. 5–25.
- ³⁹ G. Nawrońska, *Rozwój przestrzenny Elbląga w średniowieczu i okresie nowożytnym*, „Archaeologia Historica Polona” 2015, t. 23, s. 164, 167.
- ⁴⁰ A. Semrau, *Die Markt der Altstadt Elbing im 14. Jahrhundert*, „Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn” 1922, t. 30, z. 1, s. 9.
- ⁴¹ W celu ustalenia szerokości Starego Rynku plan miasta z tekstu Nawrońskiej skalibrowano za pomocą obiektu o znanych wymiarach liniowych, czyli kościoła św. Mikołaja.
- ⁴² M. Biskup, *Rozwój przestrzenny miasta Braniewa*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1959, nr 1, s. 5.
- ⁴³ Ibidem, s. 13.
- ⁴⁴ Wymiary ustalono na podstawie skali liniowej z planu: *Übersichts-Plan der Stadt Memel Herausgegeben durch den Steuerinspektor Quandt im Jahre 1903, Vervollständig durch Katasteramt Memel im Jahre 1920 und 1923, 1885 Nachdruck von Druckerei Probst*.

Streszczenie

Targ Rybny, położony w najstarszej dzielnicy Szczecina – Podzamczu, przedstawiano w dotychczasowej historiografii miasta nie jako plac targowy, lecz ulicę o niewyróżniającej się formie, łączącą Targ Warzywny z Rynkiem Nowym. W niniejszym artykule zaprezentowano wyniki badań archeologicznych i architektonicznych z lat 1999–2000 i 2017, które stały się podstawą rekonstrukcji układu urbanistycznego tej części miasta. Dowiedziono, że średniowieczny Targ Rybny w Szczecinie miał formę ciągu ulicznego (Strassemarkt) o szerokości około 19 m – czyli analogiczną do form ulic targowych zastosowanych w miastach portowych południowego i południowo-wschodniego wybrzeża Bałtyku lokowanych w średniowieczu, w okresie kolonizacji niemieckiej (m.in. w Lubece, Gdańsku, Elblągu, Braniewie, Kłajpedzie). Targ Rybny wraz z Targiem Warzywnym, Rynkiem Nowym i Rynkiem Siennym tworzył system przestrzeni rynkowych o interesującej kompozycji urbanistycznej, odtwarzanej współcześnie w trakcie odbudowy Podzamcza.

Abstract

The Fish Market, located in Szczecin’s oldest district—Podzamcze—had been presented in the city’s previous historiography not as a market square, but a street with an indistinct form that linked the Vegetable Market with the New Market. This paper presents the findings of archaeological and architectural studies from the years 1999–2000 and 2017, which became the basis for reconstructing the urban layout of this part of the city. It was proved that the medieval Fish Market in Szczecin had the form of a street sequence (Strassemarkt) with a width of around 19 m—analogueous to the forms of commercial streets featured in port towns of the southern and south-eastern coast of the Baltic Sea that had their charters granted in the Middle Ages, during the period of German colonization (e.g., in Lübeck, Gdańsk, Elbląg, Braniewo and Klaipėda). The Fish Market, together with the Vegetable Market, the New Market and the Hay Market, formed a system of commercial spaces with an interesting urban composition that is currently being reconstructed as Podzamcze is being rebuilt.